

УЛС ТӨРИЙН ДЭГЛЭМИЙН ШИЛЖИЛТ БА МОНГОЛЫН УЛС ТӨРИЙН ЭЛИТ

Ч.Өлзийсайхан

МУИС-ийн Улс төр судлалын тэнхмийн багш, доктор

Ц.Өлзийжаргал

Улс төр судлалын магистр

Түлхүүр үг: засаглал, эрх баригч элитүүд, улс төрийн дэглэмийн шилжилт, намын тогтолцоо, олон ургальч дэглэм, ардчилал

Засаглал бол үзэл санаа, итгэл үнэмшил, нийгмийн төлөөлөл, эрх зүйн зохицуулалттай нарийн учир холбогдолтой зүйл юм. Улс төрийн дэглэмүүдийн өөр хоорондоо ялгаатай байдал нь эрх мэдлийн хэм хэмжээний асуудлыг тодруулах, төрийн эрх баригчид, нийгмийн бүлгийн удирдагчдыг үйл байдлыг харьцуулан үзэх боломжтой болгож байна. Улс оронд оршин тогтнож байгаа засаглал нь хууль эрх зүйн зохицуулалтын хэлбэрээр хэрэгждэг тул дэглэмүүдийг харьцуулан үзэхийн тулд юуны өмнө нийгэм, төрийн үйл ажиллагааг зохицуулж байдаг эрх зүйн байдлыг харьцуулан үзэх зайлшгүй шаардлага гарч ирнэ. Профессор С.Хантингтон ардчиллын гурав дахь давалгааны үеийн ардчилалд шилжсэн улсуудын шилжилтийг харьцуулсан байдлыг авч үзэхэд монголын энэхүү шилжилтийн үйл явц нь шинээр бий болсон сөрөг хүчнийхний хүчтэй шахалтаар хуучин эрх баригчид буулт хийснээр ардчилал тогтож эхэлсэн хэв маягт Монгол улс хамаарах юм¹⁰⁹. Харин сөрөг хүчний хүчтэй шахалтаар хуучин эрх баригчид буулт хийснээр ардчилсан дэглэмийн шалгуур үзүүлэлтүүд шууд хэрэгждэггүй харин удаан хугацааны олон янзын хувилбар, сонголтуудыг дамжин хөгждөг болох нь харагдаж байгаа юм.

1960 оны БНМАУ-ын Үндсэн Хуульд “Социалист эх орноо социализмын дайснаас ариунаар хамгаалах”-ыг¹¹⁰ иргэн бүрт үүрэг болгож, “Социалист төр нь нийгмийн социалист өмчийг хамгаалж бэхжүүлэх, аж ахуй соёлын байгуулалтанд нийгмийн бүх гишүүдийг идэвхитэй оролцуулах, хөдөлмөрийн социалист сахилгыг бүх аргаар бэхжүүлэх, улс орныг империалист түрэмгийллээс батлан хамгаалах явдлыг зохион байгуулна”¹¹¹ гэж заасан нь социализмын үеийн улс төрийн элитүүд өөрийн эрх дархыг ямар нэг сөргөлдөөнгүйгээр урт удаан хугацаагаар хадгалж байх хууль эрх зүйн үндэс нь болж байсан билээ. Энэ үед улс төрийн өөр намууд оршин байх, эрх баригч элитүүдийн үйл ажиллагаа, бодлогыг шүүмжлэн хэлэх боломжгүй хатуу чанга нэг намтай дэглэм оршин байв.

1980-аад оны дунд үе хүртэл оршин байсан энэхүү нэг намтай хатуу тогтолцоо бүхий улс төрийн дэглэм нь нэг үзэлт дэглэмийн энэ хувилбарт байдаг бүх онцлог шинжүүд бодит зүйл болгосон байв. 1990 оноос өмнөх төрийн эрх барих нэгдмэл тогтолцоо нь тухайн үедээ Монгол Улсын хөгжлийн төвшин, нийгэм-эдийн засаг, газар зүй, хүн амын онцлогт тохирч байсан боловч төрийн эрх барих дээд байгууллагыг хуульд заасан эрхийг нь бүрэн эдлүүлж,

¹⁰⁹ Монголын ардчиллын төлөвшил” ФСЭХ., УБ. 2011 он, 28 дахь тал

¹¹⁰ БНМАУ-ын Үндсэн хууль. УБ., 1960, 8-р бүлэг, 89-р зүйл

¹¹¹ БНМАУ-ын Үндсэн хууль. УБ., 1960, 2-р бүлэг, 14-р зүйл

үйл ажиллагааг нь жинхэнэ ёсоор нь явуулах боломжгүй байлгасан юм. Захиран тушаах хүнд сурталт дэглэмийн уршгаар төрийн эрх барих байгууллагын ардчилсан чиглэл, ард түмнийг төлөөлөн ажилладаг шинжийг нь хязгаарлаж, дээрээс бодлого болгон тулгаж, захиргаадах аргаар ажилладаг хүнд суртлын механизм болгон хувиргаж байв. Төрийн эрх барих дээд байгууллага нь гүйцэтгэн захирах байгууллагын нөлөөнд автах явдал их байлаа. Үндсэн хуульд заагаагүй албан тушаал бий болгох, улс төрийн нэг намд төрийн дээд эрх мэдлийг төвлөрүүлэх замаар нам төр хоёрын зааг ялгааг алдагдуулах, иргэдийн хүсэл зорилгыг илэрхийлсэн хууль гаргахын оронд аппаратын эрх, ашиг сонирхлыг хамгаалсан акт гаргах, түүнийгээ заавал намын дээд удирдлагаас зөвшөөрөл авсны үндсэн дээр батлах явдал хэвшил болсон байсан билээ. Өөрөөр хэлбэл бодит эрх мэдэл засгийн газарт байж, засгийн газарт нь нам ноёрхож байв. Иймээс намын элитүүд засаглалын бүх эрхийг атгаж улс төрийн хөдөлгөгч хүч нь засгийн газар биш харин нэг намын улс төрийн товчоо, намын төв хороо байв. Хэлбэрийн төдий парламент нь үйл ажиллагаагаа явуулах цаг хугацаа, арга механизм, бүрэлдхүүний хувьд хууль тогтоох үндсэн гол үүргээ гүйцэтгэх бодит боломжгүй байлаа.

Сонгууль болдоггүй, сонгууль нь харин санал асуулгын хэлбэрээр явагдаж хоосон тунхагын шинжтэй засаглалын хуваарийг тогтоож, ард түмэн өөрсдөө мэдэж сонгох ёстой, тэдний бүрэн эрхт төлөөлөгчдийг дээрээс урьдчилан нэр зааж өрсөлдөөнгүйгээр сонгуулах, зөвхөн тэр намын удирдлагаас сонгогдсон хүмүүс л депутат байх ёстой болж, тэдэнд намын эрх ашгаас зөрчилдөөгүй хэмжээ хязгаарын дотор бүрэн эрх дархыг бий болгох зэрэг гажуудал гарч байв. Төрийн эрх барих дээд байгууллагын ажиллагаанд гарч байсан энэхүү зөрчил нь нийгэм, улс төрийн тогтолцоонд бий болсон гажуудал байсан юм.

М.Дюверже нэг намтай дэглэмүүд нь шилжилтийн үеийн хэлбэрээр дамжин олон намтай дэглэм болж хувирдаг гэж үзсэн ба энэ үзлийг баримтлан дэглэмийн шилжилт эрх баригч элитүүдэд хэрхэн нөлөөлсөн бэ гэдгийг гаргаж болох юм.

1980-аад оны дунд үеэс энэхүү хатуу нэг намын тогтолцоо нь **уян хатан нэг намын тогтолцоо** бүхий дэглэмд шилжиж ирсэн. Ингэснээр маш хатуу сахилга баттай, цул нэгдэлтэй, намын дотор ямар нэг хандлага огт байдаггүй, сөрөг хүчингүй, нийгмийн бүх гишүүд нэг л номлолыг ягштал дагадаг хатуу нэг намын тогтолцоо бүхий дэглэмд өөрчлөлт орж эхэлжээ. М.Дюверже уян хатан нэг намын тогтолцоо нь онолын хувьд л боломжтой гэж үзэж байсан бөгөөд үүнийг амьдрал дээр бараг боломжгүй, учир нь нэг нам ноёрхож байгаа үед нам нь эв нэгдэлтэй. Гадаад эв нэгдэл нь дотоод эв нэгдлийн илэрхийлэл болж байдаг гэж үзсэн. Гэхдээ М.Дюверже уян хатан нэг намтай дэглэмийг Кемалистийн үеийн Туркийн “Ард түмний БНН”, Лениний үеийн ЗХУКН-ын үед байсан гэж үзсэн байдаг. Харин манай орны хувьд уян хатан нэг намын тогтолцоо бүхий дэглэм 1980-аад оны үеэс бий болсныг харуулах онцлог шинжүүд ажиглагдаж эхэлсэн байдаг.

“ЗХУ-д эхэлсэн өөрчлөн байгуулалт манайд нөлөөлсөн тэр үеэс эхлээд ямар нэг байдлаар түүнийг туршиж үзэх хүсэл залуучуудад төрсөн. Шинэ сэтгэлгээ, ил тод байдал, олон ургальч үзэл гэх мэт шинэ ойлголтууд хэр бөх бат болохыг шалгаж, урьд нь хаалттай байсан хаалганы цаагуур өнгийж, хаа хүртэл хөтлөхыг нь үзэх оролдлого олон

гарч байлаа. УБДС дээр Дарь.Сүхбаатарын гаргаж байсан “Цагийн толь” сонин, МҮЭСТО-ы дэргэдэх улс төр сонирхогчдын клуб, “Шинэ үе” нэрээр Э.Бат-Үүл нарын наасан ухуулах хуудас, Ховдын багшийн дээд сургуулийн багш, оюутнуудын хийсэн цуглаан зэрэг нь үүний жишээ юм. Залуучууд “өөрчлөн байгуулалт”-ын нээлттэй хаалгаар сад тавьж ороогүй, хамгийн зоригтойнууд нь тэргүүлэн ихээхэн болгоомжтойгоор, тэмтэрч, гэтэж орж эхэлсэн... Тухайн үеийн эрх баригчид ч өөрсдийн нээсэн хаалгаар чухам хэнийг оруулах вэ, хаа хүртэл явуулаад, үзүүлээд буцаах вэ гэдэг зөвшөөрлийг өгч, хяналттайгаар нэвтрүүлэх хүсэлтэй байсан нь мэдээж, энэ нь ч харагддаг байлаа. Жишээ нь мөнөөх алдарт “Шинэ үе”-ийнхнийг зөвшөөрсөн заагаас илүү гарахыг оролдлоо гэж НАХЯ-нд дуудаж, нөхөрсгөөр зэмлэж, даврахгүй байхыг сануулан ам өчгийг нь аваад явуулсан зүйл байх”¹¹²

гэж 1990 оны ардчилсан хөдөлгөөнд анхнаас нь оролцож явсан Чимидийн Энхээ “Ардчилсан хөдөлгөөн. Хөшигний арын нууц” хэмээх дурсамжиндаа тэмдэглэсэн байна. Мөн БНМАУ-ын батлан хамгаалах зөвлөлийн нарийн бичгийн дарга, Сайд нарын Зөвлөлийн референт, МАХН-ын төв шалган байцаах комиссын гишүүнээр ажиллаж байсан Ж.Хүрэлжанцан “Ардчиллын халуун өдрүүд” хэмээх дурдатгал бүтээлдээ:

“Манай орны нийгэм, эдийн засгийн бүхий л салбарт ажиллагсадын шилдэг тэргүүний хэсэг нь МАХН-ын эгнээнд байсан нь хэзээний уламжлал байлаа. Тэр хүмүүсийн дуу хоолой өөрчлөлт шинэчлэлийг дэмжин цуурайтаж байсан юм.

Чухам яаж өөрчлөлт хийх вэ гэдэгт МАХН-ын удирдлага шийдвэртэй хариулт өгч чадаагүй, алгуурлаж байхад “перестройка”-гийн нөлөөнд манай орны тэргүүний сэхээтэн залуусын үзэл бодолд тэсрэлт болж 1987-1988 оны зурвас үед төвийн тогтмол хэвлэл “Үнэн”, “Улаан Од” болон бусад сонин хэвлэлүүдэд, улс ардын аж ахуйн бүх салбаруудын доголдол дутагдлыг илчилсэн хүчтэй нийтлэлүүд шил шилээ харан дугаар алгасахгүй хөвөрсөөр байлаа”¹¹³

гэж бичжээ. Нэг намын тогтолцоо бүхий дэглэм хэвээр байсан боловч хязгаарлагдам хүрээнд ч гэсэн олон ургалч үзэл нилээд өргөн дэлгэр болж байсныг харуулах энэ мэт олон баримтыг олж болно. Харин энэ үеийг ардчилсан дэглэм рүү оруулж тооцож болохгүй учир шалтгаан нь 1990 он хүртэл хэн нь ч улс төрийн тогтолцоог бүхэлд нь өөрчилье, удирдагч ганц нам болох МАХН-ыг үгүйсгэе гээгүй, харин социализмыг улам боловсронгуй болгоё, МАХН-ын бодлогыг улам боловсронгуй болгоё гэсэн чиглэлээр л асуудлыг тавьж байсан билээ. Энэ үеийн улс төрийн элитүүд нь олон ургальч үзлийг тодорхой хязгаарын дотор хүлээн зөвшөөрч, өөрсдийн эрх мэдлийг хэрэгжүүлэх боломжтой хэвээр байсан үе юм.

¹¹² Чимидийн Энхээ. Ардчилсан хөдөлгөөн. Хөшигний арын нууц. Улаанбаатар. 2010. 22 дахь тал

¹¹³ Ж.Хүрэлжанцан. Ардчиллын халуун өдрүүд. Дурдатгал. Улаанбаатар, 2004, 21 дэх тал

Харин үйл явдлын өрнөл, олон улсын улс төрийн нөхцөл байдал нь социализмыг боловсронгуй болгож байдлыг сайжруулья гэдэг үзэл баримтлалыг удаан хугацаанд хэвээр нь баримтлах боломжгүй болгосон ба ялангуяа зүүн европын орнуудад эрчимтэй өрнөсөн улс төрийн тэмцлүүд нь манай орны хувьд ч улс төрийн системийг бүхэлд нь өөрчлөх чиглэл рүү хөтлөсөн билээ. 1990 оноос өмнөх гажуудлыг засахын тулд өөрчлөлт шинэчлэлтийн эхлэл болгож, төрийн эрх барих байгууллагын тогтолцоог шинээр бүрдүүлэх үзэл баримтлалыг боловсруулж түүнийгээ хэрэгжүүлэх эхлэл бий болсон. Төрийн эрх барих байгууллагыг шинэчлэхдээ нам, төрийн үүргийг зааглах, улс төрийн тогтолцооны гол цөм нь төр байх, түүнийг чиг үүргийг бүх талаар өндөржүүлж, эрх хэмжээг нь өргөтгөх, хуулийг үүргийг хүчтэй болгох, парламентын нэгдмэл тогтолцоог бүрдүүлэн төлөвшүүлэх, ардчиллыг хөгжүүлэх чиглэлийг баримталсан байна.

1990 оны ардчилсан хувьсгал өрнөснөөр дэглэмийн шилжилт хэвээр хадгалагдаж **шилжилтийн үеийн уян хатан нэг намын тогтолцоо** бүхий дэглэмээс шилжилтийн үеийн өөр нэг шат болох **ноёрхогч нэг нам бүхий дэглэмд** шилжсэн юм. М.Дюверже ноёрхогч нэг нам бүхий дэглэмийн онцлог шинжийг

- Харахад олон ургальч юм шиг харагддаг
- Гэхдээ хэд хэдэн намууд оршин тогтож байдаг
- Гэхдээ нэг нам нь бусад намуудтай харьцуулашгүй том
- Нэг нам засгийн эрхийг барьж парламентад дийлэнхи олонхи нь болж байдаг
- Иймээс нэг намын гарт эрх мэдэл төвлөрч байдаг
- Нэг үзэлт дэглэмд байгаатай адил эрх баригч нам нь ялагдал гэдгийг мэддэггүй
- Гэхдээ сөрөг хүчин нь сонгуульд оролцоно
- Сөрөг хүчин нь парламентад бага хэмжээний суудалтай ч байж болно
- Сөрөг хүчин нь зарим нэг нийтийн эрх чөлөө эдэлнэ.
- Буурай хөгжилтэй орнуудад энэ онцлог бүхий дэглэм их ажиглагдана.
- Хандлага нь нэг намын тогтолцоо руу явж байдаг

гэж тоочсон байна.

Эдгээр онцлог байдлууд манай улсад хэрхэн ажиглагдаж байсан бэ, эрх баригч элитүүд болон сөрөг хүчний үйл байдал хэрхэн өөрчлөгдсөн бэ?

1990-8-26-нд болсон АИХ-ын сонгуулийн үйл явц, сонгуулийн үр дүн нь ноёрхогч нэг намтай дэглэм байсныг тодорхой харуулдаг. 1990-5 сард батлагдсан “Улс төрийн намуудын тухай хууль”-ийн дагуу Монголын Үндэсний Дэвшлийн нам, Чөлөөт хөдөлмөрийн нам, Монголын Ардчилсан Нам, Монголын Социал Демократ Нам, Монголын Ногоонтны Намууд улсын Дээд Шүүхэд албан ёсоор бүртгүүлсэн. Энэ нь олон намын тогтолцоотой ардчилсан дэглэмийн шинжийг өнгөц харахад сайтар бүрдүүлж байсан.

Харин МАХН 1960 онд Үндсэн Хуулиар баталгаажуулсан удирдан чиглүүлэх үүргээсээ татгалзаж, хуучинсаг үзэл, хүнд суртал, захиргаадалтын эдийн засгаасаа салж байгаагаа илэрхийлж байсан боловч монголын хэвлэл мэдээллийн салбарт монополь эрхтэй байсан давуу байдлаа сайн ашиглаж байв. Мөн шинэ улс төрийн элитүүд ч “Ардын эрх” зэрэг анхны хэвлэлүүдээр

дамжуулан үгээ хэлэх боломж олгож байсан нь МАХН үнэхээр ардчилсан болж өөрчлөгдсөн гэсэн сэтгэгдлийг олон түмэнд хүргэхэд ихээхэн үүрэг гүйцэтгэжээ. 1990-7-22-нд болсон орон нутгийн сонгуульд МАХН 53,4%, АИХ-ын сонгуульд 84,4%-ийн саналыг авч ялалт байгуулж байсан юм. Өөрөөр хэлбэл АИХ-ын 422 суудлаас 357 нь МАХН-д очжээ.

Хүснэгт №1

Намууд	МАХН	МҮДН	МЧХН	МАН	МСДН	МНН
Авсан санал хувь	61,74%	5,95%	1,22%	24,33%	5,52%	1,24%
Авсан суудал	357	5	-	16	4	-

Дээрхи улс төрийн үйл явдлууд, сонгуулийн үр дүн, баримтууд нь Монгол оронд үнэхээр олон ургальч харилцаа нэгэнт тогтсон мэт харагдаж, улс төрийн олон намууд оршин тогтож, үйл ажиллагаагаа явуулах боломжтой болсон мэт харагдуулж байна. Гэхдээ бодит байдлыг анхааралтай нягтлан үзвэл МАХН бусад намуудтай харьцуулашгүй том, мөн парламентад үнэмлэхүй ялагч болж байгаа бөгөөд энэ намын элитүүдэд засаглалын эрх мэдэл төвлөрчээ. Энэ үеийн эрх баригч элитүүд нь нэг үзэлт дэглэмд байснаасаа нэг их ялгарах юмгүйгээр засгийн эрхийг барьж ялагдах гэдгийг мэдэхгүй олон жилийг ардаа орхисон билээ. Нэг үзэлт дэглэмээс ялгагдах онцлог нь сөрөг хүчин нь сонгуульд оролцсон, бас парламентад бага ч гэсэн суудлыг авч чадсан билээ. Сөрөг хүчин нь нийтийн эрх чөлөөг эдлэж үгээ чөлөөтэй хэлэх, үзэл бодлоо илэрхийлэх зэрэг эрх эдэлж байсан.

М.Дюверже ийм нөхцөл байдал нь нэг намын тогтолцоо руу явж байдаг гэж үзэж байсан юм. Харин манай улсын хувьд урт удаан хугацааны туршид нэг намын дарангуйлал дор байсан, түүнээсээ нөр их хичээл зүтгэл, ард олны дэмжлэгээр салж гарсан, олон улсын нөхцөл байдал ч ардчиллын зам руу нэгэнт хандсан байсан зэрэг нь эргээд нэг намын тогтолцоо руу орох боломжгүй болгосон юм.

Ийнхүү 1980-аад оны дунд үеээс өөрчлөн байгуулалттай хамт бий болсон шилжилтийн үеийн уян хатан нэг намын тогтолцоо нь 1990 оны ардчилсан хувьсгалын өрнөлттэй зэрэгцэн шилжилтийн үеийн өөр нэг үе шат болох ноёрхогч нэг нам бүхий дэглэмд шилжсэн байна.

Хэдийгээр ноёрхогч нэг нам бүхий дэглэмтэй болсон боловч улс төрийн тогтолцоонд томоохон өөрчлөлтүүд гарч эрх мэдлийг хуваарилах тал дээр дэвшил гарсаар байв. Тухайлбал, БНМАУ-ын Ардын их хурлаас гадна байнгын ажиллагаатай анхны парламент болох БНМАУ-ын Бага хурал болоод төрийн тэргүүн-Ерөнхийлөгчийн институтийг бий болгож, тэдгээрийн хооронд эрх мэдлийг харилцан хамааралтай, тэнцвэртэй хуваарилах чиглэлд томоохон алхам хийгджээ. 1990 оны V сард болсон АИХ-ын Чуулганаар, бүх нийтийн ардчилсан сонгууль явуулах, төрийн эрх барих төлөөлөгчдийн дээд

байгууллага нь Ардын их хурал, хууль тогтоох дээд байгууллага нь Улсын бага хурал, төрийн тэргүүн-Ерөнхийлөгч, гүйцэтгэх засаглалын дээд байгууллага-засгийн газрыг эмхлэн байгуулах эрх зүйн орчныг бүрдүүлэв¹¹⁴. Улсын Бага хурлын дарга нь БНМАУ-ын Дэд ерөнхийлөгч нэгэн зэрэг байхаар тогтоосон бөгөөд Улсын Ерөнхийлөгч нь төрийн дээд эрх барих ёсыг хэрэгжүүлэхэд чухал үүрэгтэй үндсэн хуулийн нэг институт болж гарчээ.

Гэхдээ ардчилсан хувьсгал ялснаас хойшхи хорь гаруй жилийн хугацаанд байсан монголын улс төрийн тогтолцоог хоёр намын тогтолцоотой гэж нэрлэхээсээ илүүтэйгээр ноёрхогч нэг намтай тогтолцоо байсан гэж үзэх гээд байгаагийн учир шалтгааныг дараахь нөхцөл байдалтай холбон тайлбарлаж болмоор байна.

- Юуны өмнө монгол улсын төрийн тогтолцоог бүрдүүлж байгаа механизм нь бүрэн тогтсон шинжгүй, янз бүрийн хувилбаруудыг туршиж үзсэн шинжтэй байна.

- Эрх барьж, олонхийг бүрдүүлж байсан элитүүд нь үндсэндээ нэг намаас гарч ирж тасралтгүй олон жил халаагүй ноёрхож байсан учраас өөрсдийн байр суурийг бэхжүүлсэн олон хууль ёсны болон хууль бус үйлдлүүдийг хийж гаршсан.

- Сөрөг хүчний санаа бодол нь төрийн тогтолцоог боловсронгуй болгоход төдийлөн үүрэг гүйцэтгэж чадаагүй. Иймээс тогтсон нэг дэглэмийн шинжийг олж удаан хугацаагаар, цаг хугацааны шалгуурыг давж хэлбэршин тогтох үйл явц нь одоо ч үргэлжилсээр байгаа

- Дэглэмийн шинжид томоохон нөлөө үзүүлж байдаг Үндсэн хууль, сонгуулийн хуулиуд нь шүүмжлэлд нилээд өртөж, өөрчлөгдөх магадлал тодорхой хэмжээнд байгаа. Энэ бүхэн нь хоёр нам ээлжлэн засгийн эрхийг барьсан гэхээсээ урьдаар нэг нам түлхүү ноёрхсон нөхцөлтэй байсан гэж үзэж Их Британийн төрийн тогтолцоотой яг адил гэхээсээ түүнтэй ихээхэн төстэй боловч шилжилтийн үедээ яваа ноёрхогч нэг намтай дэглэм байна гэж үзэж болмоор байгаа юм.

2006 оны Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хуульд 28-р зүйлийн 1-д “нам эвсэл нь олон мандаттай тойрогт тухайн тойрогт ноогдох мандатын тооноос илүүгүй хүний нэрийг дэвшүүлнэ” гэж заасан нь “ялагч бүхнийг авдаг” өмнөх тогтолцоог өөрчилж чадаагүй бөгөөд МАХН дангаараа ноёрхогч байх нөхцөл байдалд төдийлөн өөрчлөлт оруулж чадаагүй юм.

Харин ноёрхогч нэг намтай дэглэмээс М.Дювержегийн тодорхойлсон олон ургальч дэглэм рүү шилжихэд нилээд удаан хугацаа шаардагджээ. 2012 оны сонгуулиар 1996-2000 оны хооронд Ардчилсан хүчнийхэн ялалт байгуулснаас бусад бүх үед ноёрхогч нам байсан МАН ялагдал хүлээсэн нь шилжилтийн үеийн дэглэмийн нөхцөл байдлыг нилээд өөрчлөх боломж олгож байна. Энэ нь юуны өмнө сонгуулийн хуулийн өөрчлөлтөөс үүдэлтэй. Тухайлбал, 2011 оны 12 сарын 15-нд батлагдсан Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хуулийн 4.9. "... нэрийн жагсаалтын эхний 48-аас илүүгүй нэр

¹¹⁴ Х.Гүндсамбуу “Монголын нийгмийн давхраажил: хөгжил хандлага”, УБ. 2002 он. 392 дахь тал

дэвшигчийг энэ хуулийн 12 дугаар зүйлд заасан сонгуулийн 26 тойргоос, 28-аас илүүгүй нэр дэвшигчийг улс төрийн нам буюу улс төрийн намуудын сонгуулийн эвсэл /цаашид “нам, эвсэл” гэх/-ийн жагсаалтаас тус тус сонгоно¹¹⁵ гэсэн заалт оруулсан нь эрх баригч элитүүдийн бүтэцэд томоохон өөрчлөлт ороход нөлөөлсөн.

М.Дюверже Их Британийн улс төрийн тогтолцоог хоёр намын тогтолцоотой парламентын дэглэм гэж нэрлэсэн байдаг бөгөөд энэ нь манай улсын төрийн тогтолцоотой ихээхэн төстэй юм. 1990 оноос хойш бараг тасралтгүй үргэлжилж байсан эрх баригч намын элитүүд нь цул нэгдэлтэй улс төрийн чухал асуудлууд дээр парламентын гишүүд нь нэг ижил санал өгдөг, гүйцэтгэх засаглалын элитүүд нь унах айдасгүй, олонхийн намын лидер нь хичнээн сул хүн байсан ч итгэл төгс байдаг, намын олонхи элитүүдээсээ өөр санаа бодолтой нэгнийгээ гадуурхаж, дэмжлэг байхгүй болгодог зэрэг шинжүүд нь “хоёр намын хатуу тогтолцоо бүхий дэглэм” гэж М.Дювержегийн нэрлэж байсан тэр дэглэмийн шинжүүдтэй яв цав нийлж байсан билээ. Хэдийгээр Их Британий улс төрийн тогтолцоо нь Монгол Улсын төрийн тогтолцоотой олон талаар адил боловч бид энэ дэглэмийг ноёрхогч нэг намын тогтолцоо бүхий дэглэм гээд байгаагийн учир нь МАХН удаан хугацаанд дангаараа улс төрийн бодлогын гол тоглогч хэвээрээ байсанд оршино. МАХН хэдийгээр 1996-2000 оны хооронд ялагдал хүлээсэн боловч тухайн үеийн Монгол Улсын Үндсэн хуулийн зарим заалтууд нь энэ намыг эрх баригч хүчнээс нэг их дутахааргүй үйл ажиллагаа явуулах боломж олгож байсан нь МАХН-ын ноёрхлыг хэвээр хадгалахад хүргэж 1990-1996 оны хооронд тогтсон парламентын хүчний харьцаа нь байдлыг төдийлөн өөрчилж чадаагүй юм. Өөрөөр хэлбэл М.Дюверже олон ургальч дэглэмийг олон намтай, хоёр намтай гэж хувааж үзсэн ангиллаар өмнөх сонгуулийн ялагч бүхнийг авах боломжтой хувилбар нь МАН ба бусад намууд гэсэн хувилбар руу илүү түлхэж МАН-ын элитүүд нь улам нягт нэгдэлтэй, өөрийгөө хянаж цэвэршүүлэх тал дээр хангалтгүй, талсжсан, гаднаас шинэ хүчнээр өөрийгөө сэлбэдэггүй хэсэг болон хувирахад хүргэжээ.

Харин 2012 оны УИХ-ын сонгуулийн тухай хуулинд улс төрийн намуудын авсан саналын тоонд хувь тэнцүүлэн суудал хуваарилах хувилбарыг оруулж өгсөн болон улс төрийн намуудын зүгээс сонгуулийн явцад хяналт тавих тал дээр илүү анхаарсан нь олон намын тогтолцоо бүхий дэглэм болж төлөвших анхны томоохон үйл явдал болсон юм. Нэг нам улс төрийн шийдвэрт голлох үүргийг гүйцэтгэж гүйцэтгэх засаглалын элитүүд нь хууль тогтоох засаглалын элитүүдтэй нягт харилцаа холбоотой бие биенээ хамгаалж хаацархай байдалтай байсан өмнөх байдал нь улс төрийн хүчний харьцааг зөв тооцоолох, гуравдахь ч хүчний санаа бодлыг харгалзан үзэх байдал руу эрх баригч элитүүдийг шахаж байна. Сонгуулийн хуулинд өөрчлөлт оруулсан өнөөгийн байдал нь хоёр нам голлох гэхээсээ голлох хоёр намын аль нэг нь, улс төрийн гуравдахь ч хүчинтэй тохиролцсоноор нөгөө улс төрийн намыг шахах бодлого ихээхэн ажиглагдаж олон намтай олон ургальч дэглэмийн шинж төлөвийг түлхүү харуулж байна.

¹¹⁵ Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хууль. Шинэчилсэн найруулга. 2011-12-15, Улаанбаатар хот

Олон нам бүхий олон ургалч хэлбэржин тогтож байгаа нь өмнөх ноёлогч нэг намтай улс төрийн тогтолцооны үеийн эрх баригчдаас нилээд өөр элитүүд гарч ирэхэд нөлөөлж байна. Юуны өмнө эрх баригч элитүүд хэзээ ч унахгүй дархлагдсан байдал үндсэндээ алга болж бусад улс төрийн намын элитүүдээс тодорхой хэмжээнд хараат болж ирж байна. Шинэчлэлийн засгийн газарт орж хамтран ажиллаж байгаа улс төрийн намууд хэдийгээр засгийн газрыг унагаах аюулд хүргэж чадахгүй боловч хууль тогтоох байгууллагаар дамжуулан олонхи болж засгийн эрх мэдэлд давуу байдлыг олж авсан элитүүдэд хяналт тавих боломж олж авсан юм. Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хууль 39 дүгээр зүйлд сонгуулийн хандивын талаар “Нам, эвсэл, нэр дэвшигчид өгөх хандивын дээд хэмжээ хувь хүнээс нэг сая төгрөг хүртэл, хуулийн этгээдээс гурван сая төгрөг хүртэл байж болно”¹¹⁶ гэж хязгаарлаж өгсөн боловч энэ нь улс төрийн эрх баригч элитүүд эдийн засгийн нөлөө бүхий хүмүүс, компаниас хараат байх явдлыг таслан зогсоож чадахгүй байгаа юм.

Дэглэмийн өөрчлөлт нь удирдагчид олон түмэнд аз жаргалыг өгч байгаа гэж итгэж тэдний засаглалыг хүлээн зөвшөөрөх байдалд ч өөрчлөлт оруулж байна. Ф.Фукуяма ардчиллын гол агуулга бол ард түмэн өөрөө засаглах эрхийг бодитой хянах бүх талын бололцоог хангах явдал бөгөөд ардчиллын үзэл санааг хүлээн авч тунхагласнаар ардчилал бий болдоггүй. Тэрээр ардчилсан үйл явц бодитой хэрэгжихдээ:

- Ардчиллын үзэл санааг хүлээн авч дэлгэрүүлэх
- Улс төрийн шинэ ардчилсан бүтцийг бий болгох
- Ардчиллыг хөгжүүлэх эдийн засгийн таатай нөхцөл бүрдүүлэх
- Иргэдийн оролцоо, иргэний нийгмийн зохистой төлөвшлийг хангах
- Иргэдийн улс төрийн боловсрол, соёлыг төлөвшүүлэх зэрэг цогц үйл ажиллагааг шаарддаг.¹¹⁷

Ард түмний эрх ашгийг бусдаас дээгүүр авч үзнэ хэмээн иргэдийн саналыг авсан төрийн түшээд ард түмний ашиг тусаас илүү намын эрх ашигаа илүүд үзэж байвал юуны ёс суртахуунтай байх билээ¹¹⁸. Ардчилал, ардчилсан засаглалын тухай асуудлыг хүн төрөлхтний мөнхийн сэдэв гэж үзэж болох бөгөөд эртний грекийн их сэтгэгч Платон, Аристотель нараас эхлээд үе үеийн томоохон сэтгэгчид энэ асуудлыг янз бүрээр хөндөн судалж ирсэн бөгөөд сүүлийн жилүүдэд ардчилал, ардчилсан засаглалын тухай сэдвийг мэргэжлийн эрдэмтэн судлаачид төдийгүй дагнан судалдаг олон улсын төрөлжсөн байгууллагууд бий болсон. Жишээлбэл: Шведийн Ардчилал болон сонгуульд туслах олон улсын хүрээлэн, АНУ-ын Олон улсын хөгжлийн байгууллага, НҮБ-ийн хөгжлийн хөтөлбөр, Дэлхийн банк, Мянган хөгжлийн 9 дэх зорилгыг хэрэгжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх төслийн Засаглалын судалгааны баг зэрэг олон байгууллагууд тодорхой зорилго, чиглэлээр олон төрлийн бие даасан илтгэл, тайлангуудыг нийтийн хүртээл болгосон.

Улс төрийн боловсролын академиас явуулдаг “Зүүн Азийн барометр”-ын ардчиллын талаарх судалгааны дүнгээс

¹¹⁶ Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хууль. 2011, 39 дүгээр зүйл

¹¹⁷ “Монголын ардчиллын төлөвшил” ФСЭХ., УБ. 2011 он, 27 дахь тал

¹¹⁸ Мөн тэнд 42 дахь талд

Манай оронд ардчилал хэр хөгжиж байна вэ?
2005, 2008, 2010

Хариулт	Хувь		
	2005 он	2008 он	2010 он
Маш сайн	4,4	2,9	2,6
Сайн	28,4	21,7	23,2
Дунд зэрэг	52,9	54,7	54,3
Муу	10,9	13,2	11,2
Маш муу	3,4	2,5	4,2
Үнэлж мэдэхгүй	0,0	5,0	4,6
Нийт	100,0	100,0	100,0

2004 оны сонгуулийн өмнө хийсэн судалгаагаар сонгогчдын 60% нь ямар нэг намыг хатуу дэмжигчид, 30 орчим хувь нь хаашаа ч хөлбөрч болох “хөвдөг” сонгогчид, 10% нь сонгуульд огт оролцдоггүй “идэвхигүй” иргэд байсан бол 2008 онд Сант Марал судалгааны төвөөс намуудад итгэж буй эсэх асуудлаар иргэдийн дунд судалгаа хийсэн байна. Судалгаагаар судалгаанд хамрагдагсадын 16,6% нь намуудад итгэдэг, 40,2% нь итгэдэггүй, 43,2% итгэж буй эсэхээ мэдэхгүй гэж хариулжээ. Мөн монгол дахь улс төрийн намуудын санхүүжилтын өнөөгийн нөхцөл байдал нь төр ард иргэдэд үйлчлэх үүргээ умартахад хүргэж, улс төр, эдийн засгийн явцуу бүлэглэлийн эрх ашгийг төлөөлөхөд хүргэж байна. Сонгуульд ялсан намын бодлого тухайн намыг сонгуульд нэр дэвшихэд хөрөнгө мөнгөөр дэмжиж байсан хандивлагчдад ямар нэгэн байдлаар ашигтай байдаг эл үзэгдэл зөвхөн манай оронд ч бус бусад олон оронд түгээмэл ажиглагддаг болжээ.

Эдийн засгийн байдал үе үе доройтох, төр засгийн мөнгө санхүүгийн бодлого нь хүнд сорилтуудыг давж чадахгүй байна гэсэн бодол иргэдэд бий болох, ядуурал, ажилгүйдлыг бууруулж чадахгүй, төрийн үйлчилгээг түвэг чирэгдэл ихтэй байлгадаг зэрэг нь эрх баригчдад итгэх итгэлийг бууруулж байна. Ялангуяа иргэд эдийн засгийг сөргөөр үнэлж эдийн засгийн хүнд сорилтуудыг давах төр засгийн чадварт сөрөг бодолтой байх, глобалчлалтай холбоотой өрсөлдөөний шахалт дарамт болон эдийн засгийн тэгш бус байдал нэмэгдэх болсон, эдгээр асуудлыг шийдэх арга хэмжээнүүдийг авч ажиллах төр засгийн эрмэлзлэл, чадварт итгэл алдрах явдал нь эрх баригч элитүүдийн засаглалд итгэх байдалд өөрчлөлт оруулж байна.

Улс төрийн дэглэмээс хамаарч эрх баригч элитүүдийн нэр хүндийн асуудал өөр өөр дүр төрхтэй байна. Улс төрийн дарангуйлал нь заримдаа засаглалыг хэвийн ёсоор дэмждэг олон түмний итгэл суларсны дүнд үүсдэг

засаглалын өвчин юм¹¹⁹. Улс төрийн дэглэмийн хөгжлийн энэ хувьсал өөрчлөлт нь ард түмний аж байдлыг бодитойгоор дээшлүүлсэн эдийн засгийн зөв бодлоготой уялдаатай зөв хосолж байж ард түмний итгэлийг хүлээсэн тэр хэв шинжээрээ бүрэлдэн тогтох билээ.

Abstract

There are different pictures of governing elites' reputation due to political regime. Political dictatorship is an authority illness (authority syndrome) that occurs where normal public trust and support for authority is loosened. This type of political regime evolution can be abolished when public support is gained for the state where public living is increased in accordance to proper economic policy.

Ном зүй

1. Х.Гүндсамбуу “Монголын нийгмийн давхраажил: хөгжил хандлага”, УБ., 2002
2. М.Дюверже “Улс төрийн байгууламж: Үндсэн хуулийн эрх зүй” УБ., 2007
3. Ж.Хүрэлжанцан “Ардчиллын халуун өдрүүд” /Дурдатгал/ УБ., 2004
4. Ч.Энхээ “Ардчилсан хөдөлгөөн. Хөшигний арын нууц” УБ., 2010
5. ФСЭХ “Монголын ардчиллын төлөвшил” УБ., 2011 он
6. БНМАУ-ын Үндсэн хууль. УБ., 1960
7. Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хууль /Шинэчилсэн найруулга/ УБ., 2011-12-15
8. Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хууль. 2011

---

¹¹⁹ Морис Дюверже. Улс төрийн байгууламж. Үндсэн хуулийн эрх зүй. УБ., 2007, 35-р тал